

Обставини, що підлягають встановленню у справах неосудних і обмежено осудних осіб та їх значення для судового розгляду

УДК 343.225

Встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, визначення їх чіткого переліку, структури та способів встановлення є необхідною умовою пізнання об'єктивної істини та правильної юридичної кваліфікації вчиненого злочинного діяння. Встановлення таких обставин у справах неосудних та обмежено осудних осіб має особливе значення саме через специфіку суб'єкта, яким вчиняються суспільно небезпечні діяння, що передбачені Кримінальним кодексом України.

Актуальність встановлення таких обставин зумовлена, по-перше, важливістю зібраної інформації про неосудну або обмежено осудну особу для судового провадження, і, по-друге, необхідністю ефективного захисту прав та законних інтересів психічно хворих осіб.

Дослідження окремих питань визначення обставин, які необхідно встановити у справах осіб, що виявляють ознаки психічного захворювання проводилось у працях В. Я. Марчака, В. М. Тертишника, Л. Г. Тат'яніної, В. А. Образцова, В. В. Радаєва та інших науковців.

Завдання нашого дослідження полягає у проведенні комплексного аналізу обставин, які необхідно встановити на досудовому слідстві у справах неосудних та обмежено осудних осіб, а також визначення значення таких обставин для судового провадження. Метою є виявлення недоліків, усунення яких забезпечить ефективне врегулювання судового провадження по цій категорії справ. Особливої актуальності така проблема набуває зараз, коли триває робота над вдосконаленням кримінально-процесуального законодавства України.

Законодавець закріплює обов'язковість викладення у постанові про направлення справи до суду всіх обставин, що підтверджують вчинення неосудною або обмежено осудною особою суспільно небезпечного діяння, а також даних, які підтверджують, що ця особа захворіла на психічну хворобу.

Слід зауважити, що людська психіка є продуктом суспільно-історичного розвитку, тому на її формування впливають не лише анатомічні та біологічні фактори, а й зовнішні чинники та умови, в яких перебуває особа (сім'я, суспільство тощо). Досліджуючи вказані чинники, В. А. Гіляровський дійшов висновку про те, що елементи, з яких складаються психічні аномалії, наявні в психіці будь-якої особи, проте вони можуть бути виражені лише за відповідних умов (обставин), та з певних причин [1, с. 83]. До таких умов можна віднести психотравмуючі потрясіння в сім'ї, обставини, які стосуються честі, гідності особи тощо. Тому, на нашу думку, органи досудового слідства і суд повинні встановлювати наявність таких обставин.

Варто зазначити, що особливості досудового та судового провадження у справах неосудних та обмежено осудних осіб, що вчинили злочин проявляється також у важливості встановлення значного об'єму інформації про особу: наявність психічної хвороби, встановлення індивідуальних розумових та емоційно-вольових особливостей поведінки такої особи, її ставлення до вчинення злочину в момент вчинення суспільно небезпечного діяння та після його вчинення, можливість участі у провадженні слідчих дій та реалізації свого права на захист. Визначення таких обставин про особу, яка страждає психічними розладами, впливає на правильний вибір напрямку розслідування, визначення системи і тактики проведення слідчих дій із залученням

такої особи та достатність матеріалів для проведення відповідної експертизи психічного стану особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння.

При цьому слід відзначити, що всі названі обставини встановлюються за допомогою загальних засобів доказування. Погоджуючись із думкою В. Я. Марчака про те, що в законі неможливо передбачити всі різновиди психічних, емоційних проявів, що суттєво впливають на поведінку особи [2, с. 32], ми дотримуємося позиції, що у справах осіб, які мають психічні недоліки і вчинили суспільно небезпечне діяння доцільно максимально чітко визначити перелік обставин, які необхідно встановити під час досудового розслідування.

На переконання В.В Коциня, суд зобов'язаний встановити також співвідношення обставин, що спонукають суб'єкта скоїти злочин, з тими, що утримували його від цього, тому суду необхідно мати якнайбільше даних про особу, її позитивні та негативні якості, їхнє співвідношення в момент зародження злочинної рішучості і реалізації цієї рішучості в конкретний злочин [3, с. 121].

Якщо злочин вчинено особою жіночої статі, стосовно якої у органів дізнання, слідства і суду виник сумнів у її психічному здоров'ї, на нашу думку, доцільно також встановлювати чи не спостерігалось за такою особою психічних розладів під час вагітності, при пологах та у післяпологовий період.

Вважаємо, що в загальному переліку обставин, які підлягають встановленню у справах неосудних та обмежено осудних осіб законодавцем повинні буди відображені також суб'єктивні властивості особи та попередні, супутні і посткримінальні події, які мають зв'язок із вчиненим суспільно небезпечним діянням, оскільки залишення їх поза увагою слідства та суду може негативним чином вплинути на встановлення об'єктивної істини у справі.

Аналізуючи кримінально-процесуальне законодавство України можна побачити, що на досудовому слідстві у справах про суспільно небезпечні діяння, вчинені особами у стані неосудності або обмеженої осудності проводиться з'ясування обставин вчиненого діяння і обставин, які характеризують особу та її психічне захворювання, а у судовому засіданні допитуються свідки та перевіряється докази, що доводять або спростовують вчинення даною особою суспільно небезпечного діяння, а також перевіряються інші обставини, які мають істотне значення для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру.

Таким чином, законодавець покладає обов'язок з'ясування таких обставин на органи досудового слідства, а у судовому засіданні здійснюється перевірка встановлених обставин. Однак при цьому у кримінально-процесуальній науці залишається дискусійним питання перелік яких обставин необхідно встановити під час досудового розслідування у справах неосудних та обмежено осудних осіб. Потребує уточнення також визначення джерел та способів отримання інформації про особу, яка має психічні розлади.

Не викликає сумніву позиція В. Марчака, що для прийняття правильного рішення у справі необхідне встановлення "буквально всіх обставин справи" [2, с. 47].

У справах про застосування примусових заходів медичного характеру це особливо актуально, оскільки особа, щодо якої здійснюється судове провадження внаслідок свого психічного стану, не може надати об'єктивної інформації про такі обставини.

За загальним правилом коло відомостей, які необхідно встановити у справах неосудних та обмежено осудних осіб обмежується обставинами, які підлягають доказуванню, а не такими, що стосуються всієї справи.

Таким чином, законодавцем встановлено перелік мінімуму обставин, які необхідно встановити у справі. Проте для прийняття правильного рішення і встановлення об'єктивної істини у справі, як правило, необхідно встановити значно ширше коло

обставин, які відносяться до справи, в тому числі обставини, які виправдовують особу, або свідчать про менший ступінь її вини.

На думку В. М. Тертишника, у постанові про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру слідчим повинно бути вказано також, чим визначається необхідність застосування до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння примусових заходів медичного характеру та відомостей про потерпілих. [4, с. 932].

Під час проведення досудового розслідування та судового розгляду справ за участю неосудних та обмежено осудних осіб важливе значення має встановлення обставин, які характеризують антисуспільну поведінку особи, та її взаємодію як з суспільством в цілому так і з окремими індивідами. Як свідчить слідча практика органами досудового слідства не завжди належним чином встановлюються та вивчаються особистісні аспекти особи, яка вчинила злочин і має психічні відхилення.

Погоджуючись з думкою Л. Г. Тат'яніної, що будь-яка особа є особистістю [5, с. 5], та позицією Б. С. Братуся, який стверджує, що особистість є складною соціально біологічною системою, яка зберігається при психологічних патологіях [6, с. 74-80], ми вважаємо за доцільне поряд із проведенням експертизи для визначення психічного стану особи встановлювати також обставини, які характеризують особу і допоможуть суду вибрати відповідний вид примусових заходів медичного характеру.

Враховуючи потреби слідчої та судової практики, приєднуємось до науковців, які констатують необхідність встановлення не лише психічного стану особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, але і обставин, які характеризують таку особистість [5, с. 43].

Необхідним вбачається також встановлення обставин, що мали місце під час певної діяльності особи, яка виявляє ознаки психічної хвороби.

На думку В.А. Образцова та В. В. Радаєва, встановленню підлягають обставини, які характеризують таких осіб під час трудової діяльності, навчання, обставини, що характеризують особу в сімейних відносинах, ставлення до військової служби, поведінка до моменту вчинення злочину, під час його вчинення, а також після вчинення суспільно небезпечного діяння. Важливе значення має також встановлення поведінки такої особи під час проведення досудового слідства (наприклад, заявлення необґрунтованих та експресивних претензій, знищення процесуальних документів тощо) [7, с. 63-66; 8, с. 231-232].

Варто відзначити, що способи визначення обставин, які мають значення для встановлення об'єктивної істини у справах неосудних та обмежено осудних осіб також мають свою специфіку. Насамперед, це пов'язано із наявністю відповідного психічного захворювання, що впливає на показання (пояснення) таких осіб та позбавляє їх можливості самостійно реалізувати свої права та законні інтереси (зокрема право на захист).

Для всебічного і повного встановлення обставин, які мають значення для вирішення питання про застосування до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння примусових заходів медичного характеру проводяться всі необхідні слідчі дії. Також здійснюється допит як самої особи, яка виявляє ознаки психічної хвороби, так і осіб, що можуть надати інформацію про особу та її психічне захворювання.

Аналіз слідчої практики доводить, що не завжди відомості отримані від родичів такої особи є об'єктивними. Незважаючи на доступність та відносну оперативність отримання відомостей про психічне захворювання особи, отримана інформація не завжди є правдивою. Вченими визначено, що така необ'єктивність пов'язана насамперед із зацікавленістю родичів у вирішенні справи. На практиці також мають місце випадки симуляції психічної хвороби з метою уникнення відповідальності

за вчинене суспільно небезпечне діяння. Відомі випадки умисного інструктажу родичів про зміст інформації, яка вказує на психічну хворобу [9, с. 76-77]. При встановленні обставин справи, які вказують на неосудність або обмежену осудність особи, що вчинила злочин необхідно також враховувати інформацію, отриману від самої особи: скарги на погану пам'ять, роздратованість, повідомлення про лікування у психіатричному закладі тощо.

Встановлення вище перелічених обставин у справах неосудних та обмежено осудних осіб має важливе значення для судового провадження по даній категорії справ. Таке значення, на нашу думку, полягає насамперед у:

- 1) сприянні своєчасного встановлення під час досудового слідства осіб, які виявляють ознаки психічної хвороби;
- 2) використанні встановлених обставин для обґрунтування судового рішення;
- 3) встановленні обставин справи впливають на обрання судом найбільш ефективного виду примусових заходів медичного характеру до особи, яка має психічне захворювання та вчинила суспільно небезпечне діяння;
- 4) забезпеченні застосування до таких осіб не покарання, а лікування;
- 5) на основі встановлених обставин справи, можна визначити суспільну небезпеку таких осіб, що є необхідною умовою для застосування примусових заходів медичного характеру;
- 6) встановленні причетності до вчиненого злочину інших осіб, якщо таке мало місце;
- 7) встановленні обставин у справах неосудних та обмежено осудних осіб, забезпечать виявлення причин та умов вчинення суспільно небезпечних діянь такими особами та дозволять здійснювати ефективні профілактичні заходи;
- 8) своєчасне виявлення обставин, які вказують на наявність у особи, що вчинила злочин, психічної хвороби сприяє захисту прав та законних інтересів таких осіб, як під час проведення досудового розслідування так і під час судового провадження.

Таким чином, перелік обставин, які підлягають встановленню у справах неосудних та обмежено осудних осіб, а також визначення джерел та способів їх встановлення, на нашу думку, повинен бути закріплений в кримінально-процесуальному законодавстві України, що зумовлено важливістю таких обставин для судового провадження у справах даної категорії.

1. Гиляровский В. А. Психиатрия: Руководство, 2-ое изд. М.: Биомедизд., 1935.
2. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві. – Чернівці: Рута, 2005. – 152 с.
3. Кошинець В. В. Використання спеціальних психологічних знань судом при розгляді кримінальних справ про злочини проти життя, здоров'я та гідності особи: Монографія. – Івано-Франківськ: В-во "Фоліант", 2005. – 180 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. За ред. В. М. Тертишника – Вид. десяте, перероблене та доповнене – К.: "Юридична книга", 2008. – 992 с.
5. Татьяна Л. Г. Психопатология и уголовный процесс: Монография /Л. Г. Татьяна. – Ижевск: Детектив-информ, 2002. – 263 с.
6. Братусь Б.С Аномалии личности / Б. С. Братусь. — М.: Мысль, 1988. – 304 с.
7. Радаев В. В. Особенности методики расследования преступлений, совершенных лицами, страдающими психическими недостатками. Дисс. канд. юрид. наук. Саратов, 1980. — 197 с.
8. Криминалистическое обеспечение предварительного расследования: Учебное пособие для вузов /Под ред.В. А. Образцова, — М.: Высшая школа, 1992. — 351 с.

9. Краснушкин Е. К. О симуляции душевных болезней. – Избранные труды. – М., Медгиз, 1960. – 608 с.

Дердюк В. М. Обстоятельства, которые подлежат установлению в делах невменяемых и ограниченно вменяемых лиц и их значения для судебного разбирательства

Наукове дослідження присвячене визначенню обставин, які необхідно встановити у справах неосудних та обмежено осудних осіб та встановленню їх процесуального значення для судового розгляду. Автор вказує на доцільність закріплення у кримінально-процесуальному законодавстві таких обставин з метою ефективного виявлення осіб, що вчинили злочин та мають психічні розлади, які виключають можливість застосування до них покарання.

Ключові слова: встановлення обставин, значення обставин, неосудність, обмежена осудність.

Дердюк В. М. Обстоятельства, которые подлежат установлению по делам невменяемых и ограниченно вменяемых лиц и их значение для судебного разбирательства

Научное исследование посвящено определению обстоятельств, которые необходимо установить по делам невменяемых и ограниченно вменяемых лиц и установлению их процессуального значения для судебного разбирательства. Автор указывает на целесообразность закрепления в уголовно-процессуальном законодательстве таких обстоятельств с целью эффективной идентификации лиц, которые совершили преступление и имеют психические расстройства, которые исключают возможность применения к ним наказания.

Ключевые слова: установление обстоятельств, значения обстоятельств, невменяемость, ограниченная вменяемость.

Derdyuk V.M. Circumstances, which have to be ascertained in the cases of the irresponsible and mental insanity persons and their meaning for the judicial trial

The scientific research is devoted to the questions of determination of the circumstances, which have to be ascertained in the cases of the irresponsible and mental-insanity persons and estimation of their procedural meaning for the judicial trial. The author indicates on the reasonableness of fixation in the Criminal Procedural Law such circumstances with the purpose of effective manifestation of the persons, who committed the crime and have mental insanities and because of it they cannot be punished.

Keywords: establishment of cases, meaning of circumstances, diminished responsibility, limited responsibility.

Круль С. М.

Основи інформаційного забезпечення боротьби зі злочинами

УДК 343.98

Актуальність теми дослідження. Важливим напрямом діяльності держави в сучасних умовах є запобігання злочинності, в структурі і характері якої останнім часом відбулися зміни. Зростає професійність та жорстокість злочинців, посилюється корумпованість у суспільстві. Усе це відбувається на тлі соціально-економічних негараздів, падіння обсягів промислового виробництва, зростання боргів у заробітній платі і потребує удосконалення законодавства і практики правоохоронних органів з розкриття, розслідування і профілактики злочинів з метою забезпечення прав та законних інтересів громадян, в першу чергу тих, які постраждали від них.

Окремим напрямом інформаційного забезпечення розслідування злочинів приділяється постійна увага науковців. Окремі аспекти цієї проблеми у галузевому-предметному плані висвітлювали вчені-юристи України Ю. П. Алєнін, М. І. Бажанов,